

TÜRÜK

2021, Yıl/Year: 9, Sayı/Issue: 25, ISSN: 2147-8872

TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi

TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / *Date of Received*: 17.03.2021

Kabul Tarihi / *Date of Accepted*: 16.05.2021

Sayfa / *Page*: 184-204

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / *Writer*:

Öğr. Gör. Dr. Çiğdem Kalegeri

Mersin Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölümü

ckalegeri@mersin.edu.tr

MODERN TÜRKÇENİN KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜKLERİ ÜZERİNE

Öz

Köken bilgisi, bir dildeki sözcüklerin kökenini araştırır. Sözcüğün dilin en eski metinlerinde var olup olmadığı, şayet başka bir dilden alınmışsa bunun hangi dil olduğu hususları üzerinde durur. Bununla birlikte, sözcüklerin geçirdiği biçimsel ve anlamsal değişimler üzerinde çalışır.

Bu çalışmada, Modern Türkçenin köken bilgisi sözlüklerinden bazıları incelenmiştir. Bu sözlükler günümüzde Türk Dili alanında akademik çalışmalar yapanların genel ilgi ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak seçilmiştir. Çalışmada ele alınan köken bilgisi sözlükleri ilk baskı yıllarına göre kronolojik olarak şu şekilde sıralanmıştır: Martti Räsänen-*Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen* (1969), Gerhard Clauson-*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (1972), İsmet Zeki Eyuboğlu-*Türk Dilinin Köken bilgisi Sözlüğü* (1988), Hasan Eren-*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (1999), Andreas Tietze-*Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* (2002), Sevan Nişanyan-*Sözlerin Soyağacı* (2002), Tuncer Gülensoy-*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (2006).

Bu sözlüklerin her birinden ikişer madde başı seçilmiştir. Daha sonra sözlük yazarlarının bu madde başlarını açıklamak ve köken bilgisini vermek; tarihî ya da çağdaş Türk dillerindeki biçimlerini ya da alıntı olup olmadıklarını göstermek; alıntı ise hangi dile dayandığını açıklamak vb. için kullandıkları yöntemler tespit edilerek açıklanmıştır. Ayrıca kullanılan kısaltmalar ve varsa işaretler de bu açıklamaya dâhil edilmiştir. Tüm bu verilerin ışığında sözlüklerin madde başlarını ele alış biçimleri, açıklamaları ve kapsamaları ile

ilgili bir karşılaştırma yapmak ve bazı eksiklikleri saptamak mümkün olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Modern Türkçe, dil bilgisi, köken bilgisi, sözlük, köken bilgisi sözlüğü.

ON THE ETIMOLOGICAL DICTIONARIES OF MODERN TURKISH

Abstract

Etimology explores the origin of words in a language. It focuses on whether the word exists in the oldest texts of the language, and if it is taken from another language, which language it is. Also, it works on the formal and semantic changes that words go through.

In this study, some of the etimological dictionaries of Modern Turkish were examined. These dictionaries have been selected considering the general interests and needs of those doing academic studies in the field of Turkish language today. The etimological dictionaries discussed in the study are listed in chronological order according to the first edition years as follows: Martti Räsänen-Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen (1969), Gerhard Clauson-An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish (1972), İsmet Zeki Eyuboğlu-Türk Dilinin Köken Bilgisi Sözlüğü (1988), Hasan Eren-Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (1999), Andreas Tietze-Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı (2002), Sevan Nişanyan-Sözlerin Soyağacı (2002), Tuncer Gülensoy-Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü (2006).

Two headings were chosen from each of these dictionaries. Then, the methods and abbreviations which lexicographers use for explaining these headings and giving the etimological information; showing their forms in historical or modern Turkish languages or whether they are quoted or not; explaining what language it is based on if its quoted, are determined and explained. In the light of all these data, it was possible to make a comparison about the way dictionaries deal with the headings, their explanations and their scope, and to identify some deficiencies.

Key Words: Modern Turkish, grammer, etimology, dictionary, etimological dictionary.

1. GİRİŞ

Köken bilgisi, bir dildeki sözcüklerin kökenini araştırır. Bu sözcüklerin hangi kaynaktan geldiği, geçirdiği biçimsel ve anlamsal değişimler üzerinde çalışır. Ancak bunları tespit edebilmek pek çok konuda bilgi sahibi olmayı gerektirir. Bir köken bilgisi sözlüğü meydana getirmek için söz konusu dilin en eskilerinden başlayarak tüm kaynakları kronolojik olarak taranmalıdır. Elde edilen veriler akraba dillerle ve o dili konuşan toplumun tarihi süreçte etkileşimde bulunduğu diğer diller ile karşılaştırılmalıdır. Bunlar yapılırken, elbette toplumun sosyal, siyasi, ekonomik vb. yapısının göz önünde bulundurulması da gerekmektedir.

Türkçenin bilinen en eski köken bilgisi sözlüğü Kaşgarî'nin kaleme aldığı *Dîvânu Lugâti't-Türk*'tür. Osmanlı döneminde Kaşgarî'yi başka sözlükçüler de takip etmiştir. Bu dönemde en çok öne çıkan *Kâmus-ı Türkî* adlı sözlüğüyle Şemsettin Sami olmuştur (Ölmez 2019: 119). Ancak bu örneklerden sonra Türkçenin köken bilgisi sözlüklerinin Türkiye dışından Türkologlar tarafından kaleme alındığı görülmektedir. Türk dillerinin ilk köken bilgisi sözlüğü olarak değerlendirilebilecek en önemli sözlük Räsänen'in 1969'da yayımlanan *Türk Dillerinin Etimoloji Sözlüğü Üzerine Bir Deneme* adlı çalışmasıdır. Clauson'un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* adlı sözlüğü de Türk dillerinin köken bilgisi çalışmalarında çığır açan bir eser olmuştur (Gülensoy 2007: 37).

Bu süreçte adlarında etimoloji ya da köken bilgisi terimleri kullanılmamakla birlikte hazırlanış ve yöntem bakımından köken bilgisi sözlüğü olarak kabul edilen başka sözlükler de yayımlanmıştır. 1969'da Tenişev, Scerbak, Vasılov, Nadelyaev tarafından yayımlanan *Drevnetyurkskiy Slovar* ve ilk ciltleri Sevortyan tarafından kaleme alınan ve onun ölümünden sonra tamamlanarak 1974'te yayımlanan *Etimologičeskiy slovar tyurkskih yazıkov* bunlar arasında sayılabilir (Gülensoy 2007: 37).

Türkiye'de yayımlanan modern Türk dilinin köken bilgisi sözlüğü çalışmalarının ilki ise Eyüboğlu'nun *Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (1988) adlı eseridir. Bunu Eren'in *Türk Dillerinin Etimolojik Sözlüğü* (1999) adlı çalışması takip etmiştir. Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Sözlüğü* (2002) de bu alandaki önemli çalışmalardan biridir. 2003'te vefat eden Tietze'nin sözlüğü ilerleyen yıllarda onun notlarına bağlı kalınarak dizin de dâhil olmak üzere on cilt halinde yayımlanmıştır. Tietze'nin sözlüğünün ilk cildiyle aynı yıl, yani 2002'de Nişanyan, *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* adlı eserini yayımlanmıştır. Nişanyan'ın sözlüğünde birçok sözcüğün kökeninin yanlış gösterildiğini iddia eden Gülensoy bu durumu eleştirmekle kalmamış, 2006 yılında kendisi de *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eserini yayımlamıştır (Ölmez 2007: 38-39).

Etimolojik araştırmalar, yalnızca sözcükleri kapsamaz. Bir dil sözcüklerini eklerle türetiyorsa bu ekler de etimolojinin inceleme alanına dâhildir. Bir dildeki sözcüklerin kökenlerinin ve buradaki anlam unsurlarının bilinmesi, sonraki dönemlerde ortaya çıkan sözcüklerin oluşumu ve bunların anlamlarının izahı bakımından son derece önemlidir (Güner 2006: 77). Görüldüğü üzere, bir etimolojik sözlüğün ortaya çıkması için birçok alanda ciddi bilgi birikimine ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, Türkçenin köken bilgisi üzerine yazılan ilk sözlüklerin yabancı Türkologlar tarafından kendi dillerinde kaleme alınmış olması da bir başka sorundur. Günümüze gelindiğinde, Türk bilim insanlarının kaleme aldığı köken bilgisi sözlükleri alandaki bu büyük boşluğu doldursa da pek çok araştırmacı, bugüne kadar eksiksiz bir köken bilgisi sözlüğü yazılmadığı hususunda hemfikirdir (Gülensoy 2007: 35).

Günümüzde iyi bir köken bilgisi sözlüğünün nasıl düzenlenmesi gerektiği konusunda tartışmalar devam etmektedir. Yılmaz (2007: 619-620), temel biçimin yeniden kurulmasında kullanılan verilerin ve çeviri yazı dizgesinin; sözlüğün art ya da eş zamanlı oluşturulmasının; belirli bir dili veya bir dilin belirli bir dönemini ele almasının; dilin belli bir anlam alanını veya tamamını kapsamasının köken bilgisi sözlüklerindeki düzeni farklılaştırdığını ifade etmektedir. Araştırmacıya

göre, “Türkçenin kökenbilim sözlükleri açısından bakıldığında ise neredeyse sözlük sayısı kadar yöntemden söz etmenin mümkün olduğu söylenebilir” (Yılmaz 2007:620).

Türkçenin köken bilgisi sözlükleri incelendiğinde, özellikle madde başlarının düzenlenmesi hususunda farklı görüş ve uygulamalarla karşılaşmaktadır. Doerfer (1984: 392), madde başlarının diziminde doğru olan yöntemin sözcüğün Ana Türkçedeki biçiminin esas alınarak alfabetik bir sıralama oluşturulması olduğunu ifade eder. Doerfer’e göre, ana sözcüğün hem tarihi hem modern tüm biçimleri bu ana biçimin yanına sıralanmalıdır ancak bu uygulama sözlüğün hacmini çok artıracığından, Türkçe biçimlerin kronolojik olarak sıralanmasını ve ana biçimin en sona eklenmesini önerir.

Köken bilgisi sözlüklerinin yöntemlerinin belirlenmesinde ve kullanıcıyı doğru ve tatmin edici bir biçimde yönlendirmesi amacıyla bazı ilkeler temel alınmalıdır. Yakın (1997: 140), çağdaş etimolojinin genel ilkelerini şöyle sıralamıştır:

1. Bir sözcük ya da sözcük ögesinin en eski biçimini ve ona paralel olarak gelişen bütün biçimlerini belirlemek gerekir.
2. Bir sözcük ya da sözcük ögesinin içerdiği sesler, genellikle köken (etimon) adı verilen kaynak sözcükte, ona denk seslerle karşılaştırılmalıdır.
3. Sözcüğün ait olduğu dilin, belirlenen ses bilgisi ile ilgili karşılıklarındaki her türlü sapma ve değişme, bilimsel olarak açıklanmalıdır.
4. Sözcüğün tarihsel gelişiminde ortaya çıkan her türlü anlam kayması belirtilmelidir.
5. Bir dile yabancı sesleri ya da bileşimleri içeren, dildeki öteki sözcüklerden kopuk kalan ya da olağan fonetik karşılıklardan sapma gösteren sözcükler, büyük olasılıkla, başka dillerden alınmıştır. Bu durumda sözcüğün hangi dilden geldiği tespit edilmelidir.

Türkçenin başlangıcından bu yana, yukarıdaki ilkelere bağlı kalınarak hazırlanmış tam bir köken bilgisi sözlüğü yayımlanmamıştır (Gülensoy 2007: 35). Ancak birçok çalışma yapılmış olup bu alanda önemli derecede yol alınmıştır.

2. İNCELENEN KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜKLERİ

Bu çalışmada incelenen köken bilgisi sözlükleri ilk baskı yıllarına göre kronolojik olarak ele alınmıştır. Dolayısıyla ilk olarak Vámbéry’nin *Etymologisches Wörterbuch der Turko-Tatarischen Sprachen* (1878) adlı eserinden söz etmek gerekir. Ancak Vámbéry’nin sözlüğündeki bu eseri kaleme aldığı yıllarda Türkçeye ilgili pek çok bilgiye henüz ulaşılmamış olması, bazı Türk dillerinin varlığının henüz bilinmemesi nedeniyle Türk dilinin sözcükleriyle ilgili az sayıda malzeme vardır. Dolayısıyla bu çalışma, bugünün şartlarına göre kapsam bakımından yetersiz kaldığından bu çalışmada ele alınmamıştır.

Bu çalışmada, 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yayımlanan Türkiye Türkçesinin köken bilgisi sözlüklerinden bazıları incelenmiştir. Bu incelemeden yola çıkarak Türkiye’deki köken bilgisi sözlüklerinin bugünkü durumunun saptanması amaçlanmıştır. Söz konusu köken bilgisi sözlükleri, ilk basım yıllarına göre sırasıyla şunlardır: Martti Räsänen-*Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen* (1969), Gerhard Clauson-*An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* (1972), İsmet Zeki Eyuboğlu-*Türk Dilinin Köken*

bilgisiSözlüğü (1988), Hasan Eren-*Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (1999), Andreas Tietze-*Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* (2002), Sevan Nişanyan-*Sözlerin Soyağacı* (2002), Tuncer Gülensoy-*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (2006).

Adı geçen sözlüklerin kullanımını açıklayabilmek adına rastgele seçilen sözcüklerin sözlükte madde başı olarak nasıl verildiğinin gösterilmesinin uygun olduğu düşünülmüştür. Böylece her sözlükte bir sözcüğün tanımlanması, köken bilgisinin verilmesi, varsa başka dillerle akrabalığının ve tarihî süreçteki biçim ve anlam değişikliklerinin gösterilmesi vb. hususların incelenmesi sağlanmış olacaktır. Ayrıca bu hususların kullanıcı açısından olumlu ve olumsuz yanlarının ortaya konulması imkânı da bulunacaktır.

2.1. *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen-Martti Räsänen*

Türkçenin köken bilgisi ile ilgili sözlüklerin önemli bir kısmı Türkiye dışından araştırmacılara aittir. Bunlardan özellikle Räsänen'in *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen* öne çıkmaktadır. Räsänen, madde başı olan her sözcüğün en eski biçimini ya da bugünkü Türk dillerindeki şeklini vermiştir. Bu düzen, yani sözcüklerin dizilişinde birden fazla ölçütün kullanılması sözlüğün tek kusurlu yanı olarak eleştirilmiştir (Ölmez 1998: 177). Madde başı sözcüklerin değişik anlamları varsa her birini ayrı ayrı göstermiştir. Bununla birlikte Räsänen, gerekli olduğunu düşündüğü yerlerde sözcüklerin Ural ve Altay dillerindeki biçimleriyle de karşılaştırmalar yapmıştır (Güner 2006: 78).

Räsänen, sözlüğü hazırlarken birçok uzmandan yardım almıştır. Sözlüğün ön sözünde Moğolca, Arapça ve Farsça ile ilgili hususlarda bu alanların uzmanlarına danışıldığı ifade edilmiştir. Ayrıca dönemin önde gelen Altayist ve Türkologları esere katkıda bulunmuşlardır (Ölmez 1998: 177).

1. Örnek

kom. *žanavar* 'hayvan, dişi geyik', osm. *žanavar*, *žānavar* 'vahşi hayvan', krç. *žanwar*, blk. *zanwar* 'hayvan, dişi geyik', kzk. *žanuar* 'Vollblutferd', otü. (Kat. 2) *žānigār*; kmk. *žanar-ly* 'cesur, yiğit, yürekli'

< pers. *ğānvar*, *ğānvār*, *ğānāvar* (G.D.)

1. Sözcüğün Kumanca (kom.) şekli ve anlamı verilmiştir.
2. Sözcüğün Osmanlıca (osm.) şekli ve anlamı verilmiştir.
3. Sözcüğün Karacayca (krç.) şekli ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Karacaycadaki şeklinin nereden alıntılandığı belirtilmiştir: W. Pröhle: *Karatschaisches Wörterverzeichnis*. KSz 10: 83-150.
4. Sözcüğün Balkarca (blk.) şekli ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Balkarcadaki şeklinin nereden alıntılandığı belirtilmiştir: W. Pröhle: *Balkarische Studien*. KSz 15: 165-276.
5. Sözcüğün Kazakça (kzk.) şekli ve anlamı verilmiştir.
6. Sözcüğün Yeni Uygurca (otü.) şekli ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Yeni Uygurcadaki şeklinin nereden alıntılandığı belirtilmiştir (Kat. 2): K. H. Menges: *Glossar zu den volkskündlichen Texten aus Ost-Turkestan II*. Wiesbaden 1957.

7. Sözcüğün Kamukça (kmk.) şekli ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Kumukçadaki şeklinin nereden alıntılandığı belirtilmiştir: Gy. Németh: Kumük és balkar szójegyzék. KSz 12: 91-153.
8. Sözcüğün Farsçadan (< pers.) geçtiği gösterilmiş ve Farsçadaki şekli verilmiştir.

2. Örnek

uig. (Gab.) *min* ‘su, et suyu’, (Caf.) *mün*, mtü. *mün*, *bün* ‘çorba’, KB. IM. leb. usw. *mün* ‘balık suyu’, Idr. *mun*, jak. oir. usw. *min* ‘su, et suyu’
 ~skor. (SKE 147) *mjen* ‘çorba’
 S.auch Joki 228-9

1. Sözcüğün Uygurcadaki (uig.) şekli ve anlamı Gabain’e (Gab.) göre verilmiştir.
2. Sözcüğün Uygurcadaki şekli ve anlamı Caferoğlu’na (Caf.) göre verilmiştir.
3. Sözcüğün Orta Türkçedeki (mtü.) şekli ve anlamı verilmiştir. Ayrıca bu bilginin nereden alındığı da gösterilmiştir: C. Brockelmann: Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al- kāşyarī Divān luyāt at- Turk. Budapest- Leipzig 1928.
4. Sözcüğün Lebet Ağzındaki (leb.) şekli ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün nereden alındığı (usw.) belirtilmiştir: Kutadgu Bilig (KB.) ve Battal: İbnü- Mühennâ lügati (IM.). İstanbul 1934.
5. Sözcüğün El-İdr’deki (Idr.) şekli verilmiştir.
6. Sözcüğün Yakutça (jak.) ve Oyratça (oir.) şekli ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Yakutçadaki şeklinin nereden alıntılandığı (usw.) belirtilmiştir: Э. К. Пекарский: якутского языка. I- III. Petrograd 1917- 30.
7. Sözcüğün akrabalığının ana döneme dek gittiği (~) belirtilmiştir.
8. Sözcüğün Sino-Korecedeki (skor.) şekli ve anlamı verilmiş, bu dille olan akrabalığın ana dile kadar gittiği belirtilmiştir. Bu bilginin nereden alıntılandığı belirtilmiştir (SKE 147): G. J. Ramstedt: Studies in Korean Etymology. Helsinki 1949- 53.

Öncelikle Räsänen’in sözlüğünde madde başlarının alfabetik olarak sıralandığını belirtmek gerekir. Bu düzen kullanıcı için kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca sözcüklerin anlamlarının yanında alıntı olup olmadıklarının gösterilmesi ve alıntı ise kökeninin hangi dile dayandığının belirtilmesi pek çok araştırmacı için yol gösterici niteliktedir. Sözcüğün günümüz dillerindeki biçimlerinin ve anlamlarının verilmesi de önemli bir fayda sağlamaktadır. Sözcüklerin kullanımlarıyla ilgili kaynak eserlere göndermeler yapılması da hem bilginin kanıtlanabilir ve bilimsel nitelik taşıdığına anlaşılması hem de araştırmacıların ilgili verilere ulaşmasının kolaylaşması açısından son derece önemlidir.

Ancak yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere sözcüklerin anlam, biçim ve kökenleriyle ilgili bilgilere ulaşmak için oldukça hacimli bir kısaltma listesine başvurmak gerekmektedir. Bu durum sözlük kullanıcılarının işini zorlaştırmaktadır.

2.2. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish-Sir Gerard Clauson

Clauson’un *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish* sözlüğü ilk olarak 1972’de Oxford’da yayımlanmıştır. Türkologlar tarafından son derece yetkin bir sözlük olarak nitelenen eser kendisinden sonraki pek çok çalışma için de yol gösterici olmuştur. Sözlüğün giriş bölümünde Eski Türkçedeki eklerin kısa bir listesi bulunmaktadır. Clauson, sözlüğü hazırlarken

Türkçenin 13. yüzyıldan önceki söz varlığını, bunların yapı ve anlamlarını, birbirleriyle ilişkilerini ve geçirdiği değişim ve gelişmeleri temel almıştır. Bu amaç doğrultusunda, bir sözcüğü açıklarken önce Orhon ve Yenisey yazıtlarından; daha sonra Uygur ve Karahanlı Türkçelerinden örnekler vermiştir.

Clauson, çalışmasını hazırlarken Malov'un *Yeniseyskaya Pis'mennost' Tyurkov, teksti i perevodı* adlı eserinden de örnekler vermiştir. Ayrıca bunları Malov'dan sonraki çalışmalarla karşılaştırmış ve ihtiyaç gördüğü yerlerde maddenin altına bazı notlar düşerek açıklamalar yapmıştır (Aydın 2009: 94).

Clauson, madde başlarını yer aldığı eserin tarihine göre eskiden yeniye doğru sıralamıştır. Ayrıca sözcüklerin, alıntı olup olmadığını, alıntıysa kökeninin hangi dil olduğunu, ele alınan devirler arasında geçirdiği biçimsel ve anlamsal değişimlerini, yaşayan Türk dillerindeki biçimlerini örneklerle ortaya koymuş; varsa sözcüklerin mecaz anlamlarını da vermiştir (Aydın 2009: 94).

Ancak Clauson, o dönem metinlerinde yer almasına rağmen Türkçeleşmediğini kabul ettiği yabancı kökenli sözcüklerin çoğunu sözlüğüne almamıştır. Dolayısıyla bu sözlükte Arapça, Farsça, Sanskrit, Soğdca, Çince sözcüklere çok sık rastlanmaz (Ölmez 1994: 97).

Clauson'un "Mal." kısaltmasıyla verdiği ilk rakam Malov 1952'deki yazıt numarasını, ikinci rakam ise yazıttaki satırı göstermektedir. Clauson'un verdiği üst üste iki nokta (:) sözcükteki uzun ünlüyü göstermektedir (Aydın 2009: 95).

1. Örnek

D **tegiş** (**d-**) Dev. N. (connoting reciprocity) fr. **teg-**; s.i.a.m.l.g. w. some phonetic changes, sometimes contracted to **ti:ş**; SW Osm. **degiş**; usually means 'exchange'. **Xak.** x1 **tegiş** 'exchange' (*al-munâwala*) in the sense that a morsel (*luqma*) is given to you and that you give one in exchange: **tegiş** *al-ğâya wa 'l-madâ fi kull şay'* 'the objective or goal' of anything *Kaş. I* 368: **Çağ.** xv ff. **tégiş** (spelt) (1) 'meeting one another'; (2) 'encounter, collision, hostilities' (quotn.); (3) 'price, value' (*arziş*) *San.* 198v. 3: **Xwar.** x1v **tégiş** 'a meeting' *Qutb* 177.

1. Sözcüğün türemiş (D) bir sözcük olduğu belirtilmiştir.
2. Sözcüğün ön sesinde t->d- değişmesi olduğu belirtilmiştir.
3. Sözcüğün fiilden türemiş bir isim (Dev. N.) olduğu belirtilmiştir.
4. Sözcüğün hangi kökten türediği (fr. teg-) gösterilmiştir.
5. Sözcüğün bazı fonetik değişikliklerle tüm modern dillerde varlığını sürdürdüğü (s.i.a.m.l.g. w.) ifade edilmiştir.
6. Güneybatı dili Osmanlıcadaki (SW Osm.) biçimi (degiş) ve anlamı verilmiştir.
7. Sözcüğün 11. yüzyılda (x1) Hakanî dilindeki (Xak.) biçimi (tegiş) ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Kâşgarî'nin eseri Kutadgu Bilig'de (*Kaş. I*) geçtiği bilgisi verilmiştir.
8. Sözcüğün 15. yüzyıl ve takip eden yüzyıllarda (xv ff.) Çağataycadaki (Çağ.) biçimi (**tégiş**) ve anlamları verilmiştir. Sözcüğün Senglah'ta (*San.*) geçtiği bilgisi verilmiştir.
9. Sözcüğün 14. yüzyılda (x1v) Harezmi Türkçesindeki (Xwar.) biçimi (**tégiş**) ve anlamları verilmiştir. Sözcüğün Kutb'un (*Qutb*) eserinde geçtiği bilgisi verilmiştir.

2. Örnek

taban ‘the sole of the foot’; s.i.a.m.l.g. w. various extended and metaph. meanings. **Taban** the name of a plant in Uyğ. vııı ff. *Civ. H II* 14, 125 is no doubt a l.-w.; and **daban** ‘a mountain pass’ in the Uyğ. xıv *Chin.-Uyğ. Dict. (R III* 964) is a Mong. l.-w. **Xak.** xı **taban** *xuffu’l-ba’ır Kaş. I* 400; 405, 3 (the natural meaning of this is ‘a camel’s hoof’ but see **tabanlığ**): xııı *Tef. iki daban (sic) astı kibi* ‘like the bottom of the two soles of the feet’ 116: **Çağ.** xv ff. **taban** *pâşına-i pâ* ‘the sole of the foot’; in Ar. ‘aqb (properly ‘heel’) *San.* 151r. 28 (quotn.); a.o. *do.* 85v. 27 (see **uldañ**): **Kom.** xıv ‘the sole’ (of the foot or a boot) **taban** *CCI, CCG; Gr.* 231 (quotn.): **Kıp.** xııı *al-qadam* ‘the foot’ **Taba:n** *Hou.* 21, 8: xıv **Taban** *axmasu’l-* (so read for *axmas*) *qadam* ‘the firm part of the foot’ *İd.* 61: xv *baTnu’l-ricl* ‘the bottom of the foot’ **Taba:n** *Kav.* 61, 9: *qadam taban* *Tuh.* 28b. 12.

1. Sözcüğün genişletilmiş ve mecaz anlamlarla tüm modern dillerde varlığını sürdürdüğü (s.i.a.m.l.g. w.) belirtilmiştir.
2. Sözcüğün 8. yüzyıl ve takip eden yüzyıllarda (vııı ff.) Uygurcadaki (Uyğ.) biçimi ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Uygur Sivil Belgeleri’nde (Civ.) ve Heilkunde’de (Zur Heilkunde der Uiguren: Uygurların sağlığa kavuşturma bilgileri üzerine) (*H II* 14, 125) geçtiği bilgisi verilmiştir.
3. Sözcüğün alıntı (l.-w.) olduğu konusunda kuşku olmadığı ifade edilmiştir.
4. Sözcüğün 14. yüzyılda (xıv) Uygurcadaki (Uyğ.) biçimi (daban) ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Çince-Uygurca Sözlük’te (*Chin.-Uyğ. Dict.*) geçtiği ve Moğolcadan alıntı sözcük (Mong. l.-w.) olduğu bilgisi verilmiştir.
5. Sözcüğün 11. yüzyılda (xı) Hakanî Türkçesindeki (Xak.) biçimi (taban) ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün Kâşgari’nin eseri *Kutadgu Bilig*’de (*Kaş. I*) geçtiği bilgisi verilmiştir.
6. Sözcüğün 13. yüzyılda (xııı) *Tefsir*’de (*Tef.*) geçtiği bilgisi verilmiştir.
7. Sözcüğün 15. yüzyıl ve takip eden yüzyıllarda (xv ff.) Çağataycadaki (Çağ.) biçimi (taban) ve anlamı verilmiştir.
8. Sözcüğün Arapça (Ar.) karşılığı verilmiş ve Senglah’ta (*San.*) geçtiği bilgisi verilmiştir.
9. Sözcüğün bir başka oluşum biçimi ile (a.o.) aynı anlamda (*do.*) 14. yüzyılda (xıv) Kumancada (Kom.) da kullanıldığı belirtilmiştir. Sözcüğün *Kodeks Kumanikus İtalyan Kitabı (CCI)*, *Kodeks Kumanikus Alman Kitabı (CCG)* ve Prof. K. Grønbech’in (*Gr.*) eserinde geçtiği bilgisi verilmiştir.
10. Sözcüğün 13. yüzyılda (xııı) Kıpçakcadaki (Kıp.) biçimi (*al-qadam*) ve anlamı verilmiştir. Sözcüğün M. Th. Houtsma’nın (*Hou.*) eserinde geçtiği bilgisi verilmiştir.
11. Sözcüğün 14. yüzyılda (xıv) *Kitâbu’l-idrâk*’ta (*İd.*) geçtiği bilgisi verilmiştir.
12. Sözcüğün 15. yüzyılda (xv) *Kavânînü’l-küllîye*’de (*Kav.*) ve *et-Tuhfetü’z-zekiyye fi’l-lugati’t-Türkiyye*’de (*Tuh.**) geçtiği bilgisi verilmiştir.

Öncelikle Clauson’un sözlüğünde madde başlarının alfabetik olarak sıralanmadığını belirtmek gerekir. Sözcüklerin hece düzeniyle sıralanması özellikle sözlüğü ilk kez kullananlar için zorluk oluşturmaktadır. Sözlükte tanım ve açıklamalar için İngilizce kullanılmıştır. Bu durum köken bilgisi üzerine ilk sözlük çalışmalarının yabancı Türkologlar tarafından yapılmasının doğal bir sonucu olmakla birlikte ana dili Türkçe olan kullanıcılar için elbette zorluk yaratmaktadır.

* Sözlüğün kısaltmalar listesinde *Tuh.* kısaltmasına yer verilmemiştir.

Ayrıca sözcüklerin alıntı olup olmadığı bilgisinin verilmesi, alıntı ise hangi dilden geldiğinin belirtilmesi, sözcüğün günümüz Türk dillerindeki biçimlerinin ve anlamlarının verilmesi bu alanın araştırmacıları için önemli bir yarar sağlamaktadır. Ancak Clauson, o dönemde Türkçeleşmediği kabul edilen yabancı kökenli sözcüklerin çoğuna yer vermemiştir. Dolayısıyla sözlükte Arapça, Farsça, Sanskritçe, Soğdca ve Çince sözcüklere çok fazla yer vermemiştir.

Clauson'un sözlüğünde de Räsänen'in sözlüğünde olduğu gibi, sözcüklerin kullanımlarıyla ilgili kaynak eserlere göndermeler yapılmıştır. Ancak yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü üzere sözcüklerin anlam, biçim ve kökenleriyle ilgili tüm bu bilgilere ulaşmak için yine Räsänen'in sözlüğündeki gibi epey hacimli bir kısaltma listesine başvurmak gerekmektedir.

2.3. Türk Dilinin Köken Bilgisi Sözlüğü-İsmet Zeki Eyuboğlu

İsmet Zeki Eyuboğlu'nun *Türk Dilinin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eseri, 1988'de Sosyal Yayınları tarafından basılmıştır. Eyuboğlu, ön sözde, sözlüğü hazırlarken temel aldığı ilkeleri belirtmiştir. Araştırmacı, Türkçenin söz varlığındaki unsurları iki grupta ele almıştır. Buna göre, doğal varlıkların çıkardığı seslerden oluşanlar Türkçe; diğer dillerden Türkçeye değişerek ya da olduğu gibi geçenler ise yabancı kaynaklı sözcüklerdir. İlk gruptaki sözcüklerin açıklanmasında farklı görüşte olan araştırmacıların düşüncelerini değerlendirmede gibi bu sözcükler için bir kaynak gösterme ihtiyacı duymadığını da ifade etmiştir. İkinci gruptaki sözcüklerin ise nereden geldiği herkesçe bilinen sözcükler olduğunu ve bunları kaynaklarla ispata gerek olmadığını savunmuştur (Eyuboğlu 2004: 12).

Ancak Eyuboğlu'nun sözlüğü Türkologlar tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Pek çok araştırmacı, eserdeki eksiklikleri ve hataları ortaya koyan yazılarıyla bu eleştirilerini sıralamıştır. Örneğin Tekin (1997: 112), *Türk Dilinin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı makalesinde Eyuboğlu'nun sözlüğünü "son derece amatör işi ve fahiş hatalarla dolu" biçiminde nitelemiştir.

1. Örnek

BACA, fars. bâce (büyük pencere)den **baca** (anlam değişmesiyle ocağın dumanını çeken).

Fars. **bâd-gir** (duman çeken, yel çeken)den **bâdceh**, **bâceng**, **bâcehek** sözcükleri eşkökenli olup **pencere**, eve, odaya hava akımı sağlayan yer demektir, **bâce** de bu köktendir. (MS., ZŞ.), **bacanın** tr.den geçtiği savı da var (ZŞ.). Tar. Sözl. **Baca** sözcüğü tr. ise **bakmak**'tan türeyip **baka/baka-baca** (bakma yeri, bakacak yer) çizgisi üzerinde olması gerekir.

Otururlar idi meğer bir gece

Gönülleri açık yapılı baca

-Süh.-

1. Sözcüğün Farsçadan (fars.) alıntı olduğu ve anlam değişikliğine uğradığı belirtilerek, sözcüğün anlamı verilmiştir.
2. Farsça sözcüğün kökünden türeyen kelimeler anlamlarıyla birlikte verilmiştir. Kaynak olarak Mehmet Salahi (MS.) ve Ziya Şükun (ZŞ.) gösterilmiştir.
3. Sözcüğün Türkçeden (tr.) Farsçaya geçtiği iddiasının da olduğu belirtilmiştir. Kaynak olarak Ziya Şükun (ZŞ.) gösterilmiştir.

4. Sözcük Türkçe (tr.) kökenli ise hangi kökten nasıl türemiş olabileceği açıklanmıştır. Kaynak olarak Tarama Sözlüğü (Tar. Söz.) gösterilmiştir.
5. Örnek olarak sözcüğün içinde geçtiği Süheyl-ü Nevbahar'dan bir beyit verilmiştir.

2. Örnek

KÜYMEK, tr. **küy/köy** (yanma, tutuşma, bekleme, dayanma, katlanma, çevreyi gözetme, koruma, derin düşünme gb. değişik anlamlar içeren kök)den **köymek/küymek** (kök anlamı: yanmak, tutuşmak. Anlam genişlemesiyle: beklemek, katlanmak, dayanmak, çevreyi gözetmek, korumak, Tar. Söz.).

Kâş., Uyg. gibi eski sözlüklerde **köymek/küymek** yanmak anlamındadır. Ancak 14. yüzyıldan bu yana Anadolu Türkçesinde **köymek/küymek** beklemek karşılığı söylenmektedir. Bu da ağız ayrılıklarından kaynaklanan bir olaydır. **Küymek**: gözlemek, beklemek, katlanmak, ivedilemek (SDD).

Sevdikleri sevgiliyle bile kopusar yarım

Benim işim yarına küymez bu gün soyaktı

-Yunus-

Küyeler fırsat anda el verince

Çü verdi iveler başa varınca

-Hurş.-

Yolum urdu şeytan ana uydum

Ne durdum ü ne yoldaşa küydüm

-Süh.-

1. Sözcüğün Türkçe (tr.) kökenli olduğu belirtilmiş ve türediği kök verilmiştir. Ayrıca bu kök sözcüğün anlamları sıralanmıştır.
2. Sözcüğün asıl anlamından başka anlam genişlemesine uğradığı Tarama Sözlüğü (Tar. Söz.) kaynak gösterilerek belirtilmiştir.
3. Kâşgari'nin (Kâş.) sözlüğü ve Ahmet Caferoğlu'nun Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (Uyg.) gibi eski sözlüklerde sözcüğün anlamı verilmiş ve 14. yüzyıldan sonra sözcüğün Anadolu Türkçesinde anlam değişikliğine uğradığı belirtilmiştir. Bu anlamlar sıralanmış ve bilgi Söz Derleme Dergisi'ne (SDD) dayandırılmıştır.
4. Sözcüğün içinde geçtiği Yunus'tan, Hurşidnâme'den (Hurş.) ve Süheyl-ü Nevbahar'dan (Süh.) birer beyit örnek olarak verilmiştir.

Eyuboğlu'nun sözlüğünde madde başları alfabetik olarak sıralanmıştır. Ayrıca sözcüklerin alıntı olup olmadığı, alıntıysa kökeninin hangi dile dayandığı bilgisi verilmiştir. Fakat bunlar yapılırken bilimsel bir yol izlemekten çok Eyuboğlu'nun konuyla ilgili bilgi birikiminin esas alındığı görülmektedir. Zira pek çok araştırmacı sözlüğü bu sebepten "amatör" ve "yetersiz" olarak nitelemiştir. Diğer köken bilgisi sözlükleriyle karşılaştırıldığında Eyuboğlu'nun sözlüğünün sözcüklerin biçimsel ve anlamsal değişimlerini göstermede, bunları Türk dilinin kaynaklarıyla tespit etmede eksiklikleri olduğu barizdir. Bunlara ek olarak, sözlükte yer alan bazı sözcüklerde etimolojik açıdan ciddi yanlışlar yapıldığı da ortaya konulmuştur (Eren 1988: 273).

2.4. Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü-Hasan Eren

Türkçenin etimolojisi üzerine Türkiye’de yayımlanmış en önemli sözlüklerden biri Hasan Eren’in hazırladığı *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’dür. Eren, sözlüğünde eski ve yeni Türkçe sözcüklerin yanında Türkiye Türkçesinin ağızlarında yer alan tüm söz varlığına yer vermiştir. Sözcüklerin köken bilgisi açıklanırken, başka araştırmacıların görüşleri ve önceki kaynaklarda yer alan veriler de dikkate alınmıştır. Bu anlamda, sözcüklerin köken bilgisinin verilmesiyle yetinilmemiş, aynı zamanda ilgili sözcükle ilgili genel bakış açısı da ortaya konmuştur.

Bunun yanında Eren, sözcüklerin köken bilgisini, biçimsel ve anlamsal değişimlerini verirken Eski Türkçe, Orta Türkçe, Çağatayca, Eski Kıpçakça gibi tarihî Türk dillerindeki biçimlerini de göstermiştir. Ayrıca sözcüğün modern Türk dillerindeki ve diğer dillerdeki şekil ve anlamlarına da yer vermiştir (Güner 2006: 79).

Eren, sözlüğünde bir işaret sistemi kullanmıştır. Sözcüğün tarihi Türk lehçelerindeki şeklinin aynı olduğunu göstermek için “=”, Eski Türkçedeki biçimini göstermek için “<” işaretini kullanmıştır. Ayrıca sözcük alıntısı ise “alıntılanan dil < sözcük” biçiminde bu bilgiyi de vermiştir.

1. Örnek

çabuk 1. ‘alışıldandan daha kısa bir zamanda, tez’; **2.** ‘hızlı’.

Orta Türkçede *şabük* olarak geçer.

Clauson’a göre (TDAY 1966, 11; ED 866 a; ResAltL 45), Farsça *çābuk*’ten alınmıştır (*çābuk* ‘quick’). Bk. Brockelmann: UJb 8: 264; Menges: CAJ 11: 104-105; Räsänen: V 99b (*çap-* ‘vurmak’ kökünden geldiğini ? işaretiyle açıklamıştır; Tenişev: İRLTJa 290 (*çap-* kökünün türevleri arasında saymıştır).

1. Sözcüğün anlamları verilmiştir.
2. Sözcüğün Orta Türkçedeki şekli verilmiştir.
3. Sözcüğün Clauson’a göre Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1966’da (TDAY 1966, 11; ED 866 a; ResAltL 45) yer alan bir yazısına dayanarak Farsçadan alıntı olduğu belirtilmiş, sözcüğün Farsça şekli ve bunun İngilizce anlamı verilmiştir.
4. Bu bilgi için Carl Brockelman’ın *Naturlauta im Mitteltürkischen*: Ujb 8, 1928 (Brockelmann: UJb 8: 264) ve Menges’in *Etymologica*: CAJ 26, 1982 (Menges: CAJ 11: 104-105) adlı eserlerine bakılması gerektiği belirtilmiştir.
5. Ayrıca Räsänen’in *Versuch eines etimologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen*. Helsinki 1969 (Räsänen: V 99b) adlı eserinde sözcüğün kökü ile ilgili bilgi bulunduğu belirtilmiştir.
6. Tenişev’in *Glagoly dviženija v tjurkskix jazykax. İstoričeskoe razvitie leksiki tjurkskix jazykov*. Moskva 1961 (Tenişev: İRLTJa 290) adlı eserinde sözcüğün kökü hakkında bilgi bulunabileceğine işaret edilmiştir.

2. Örnek

sır 1. ‘çanak, çömlek, testi, küp gibi toprak kaplara parlaklık vermek; dış etkilere korumak, sızmalarını önlemek gibi amaçlarla sürülen, saydam veya donuk vernik’; **2.** ‘aynanın arkasına ve kaplama metal eşyanın yüzüne sürülen ince metal tabaka’

~ Tkm *sır*. - TatK *sır*. - Nog *sır* ‘yağlı boya’. - Alt, Tel, Sag, Koy *sır*. - Kzk *sır* ‘boya, aşı boyası’. - KKlp *sır* ‘boya; cilâ; mine’. - Krg *sır* ‘boya’. - Özb *sır*. - YUyg *sır*. - Çuv *săr, sără* ‘boya’.

Orta Türkçede *sır* olarak geçer.

< Çince *ts’ir* < *ts’it* ‘cilâ’.

Moğolcada da *sır* olarak kullanılır (Ramstedt: KWb 359 b).

Egorov: ÊS 183; Räsänen: V 418 a; Clauson: ED 842-843; Doerfer: TMEN 1230; Oriens 18-19: 432; KhalMat 281; Nauta: CAJ 16: 11.

1. Sözcüğün anlamları verilmiştir.
2. Sözcüğün Türkmençe, Kazan Tatarcası, Nogayca, Altayca, Teleütçe, Sagayca, Koybalca, Kazakça, Karakalpakça, Kırgızca, Özbekçe, Yeni Uygurca ve Çuvaşcadaki şekilleri verilmiştir.
3. Sözcüğün Orta Türkçedeki şekli verilmiştir.
4. Sözcüğün Çince alıntı olduğu belirtilmiştir.
5. Sözcüğün Moğolcadaki kullanımını verilmiş ve bu bilgi için kaynak gösterilmiştir: G. J. Ramstedt, *Kalmückisches Wörterbuch. Helsinki 1935; Lexica Societatis Fenno- Ugricae 3*
6. Sözcükle ilgili bilgi için kaynak gösterilmiştir: V. G. Egorov, *Étimologičeskij slovar’ čuvaškogo jazyka. Çeboksarı 1964; Räsänen, Versuch eines etimologischen Wörterbuchs der Türk- sprachen. Helsinki 1969; Sir Gerard Clauson, An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth- Century Türkisch. Oxford 1972; Gerhard Doerfer, Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen. I-IV. Weisbaden 1963- 1975.*

Hasan Eren’in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* alfabetik olarak hazırlanmıştır. Eser son derece kapsamlı açıklamalarla birlikte geniş bir kaynaklar bölümüne de sahiptir. Ancak eserde kullanılan kısaltmalarda eksiklikler ya da karışıklıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu da sözlüğün kullanımını zorlaştırmaktadır.

2.5. Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı-Andreas Tietze

Andreas Tietze’nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*’nın A-E harflerini kapsayan ilk cildi, Tietze’nin bizzat yönettiği bir Avusturya Bilimler Akademisi projesi ürünü olarak 2002’de çıkmıştır. Sözlüğün F-J harflerini kapsayan ikinci cildi ise Tietze’nin ölümünden sonra aynı kuruluş tarafından gerçekleştirilen bir başka proje neticesinde 2009’da Türkçe olarak yayımlanmıştır.

Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı’nın bu iki cildi, Semih Tezcan ve proje ekibi tarafından tekrar incelenmiş ve A-B, C-E, F-J biçiminde üç cilt olarak yeniden yayımlanmıştır. 4. cilt K-L harflerini kapsamaktadır. Bu cildin hazırlanmasında da Tietze’nin taslak ve malzemelerine bağlı kalınmıştır. 2016 yılında, A-L harflerini kapsayan dört cildin baskısı Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) tarafından yapılmıştır. Sözlüğün 5. cildi (M-N) ve 6. cildi (O-R) Emine Yılmaz ve Nurettin Demir editörlüğünde 2018’de tamamlanmıştır. Tietze’nin bu önemli eserinin S-Ş harflerini içeren 7. cildi ve T-V harflerini kapsayan 8. cildi 2019’da; Y-Z harflerini kapsayan 9. cildi ile Dizin bölümünü içeren 10. cildi 2020’de yine özgün taslak ve malzemelere dayalı kalınarak yayımlanmıştır (<http://www.tuba.gov.tr>).

Tietze, eserinde Türkiye Türkçesine ağırlık vermiştir. Sözlükte zaman zaman Azerî Türkçesinden bahsedilmekle birlikte diğer Türk dillerine fazla yer verilmediği görülmektedir. Sözlükte Türkiye Türkçesine komşu dillerden geçen çok sayıda sözcük bulunmaktadır. Özellikle Arapça ve Farsçadan alınmış sözcükler epeyce çoktur. Bununla birlikte Rumca ve Ermenice sözcüklerle karşılaşmak da mümkündür (Eren 2005: 17).

Tietze'nin sözlüğünde yalnızca sözcükler değil, Türkçenin yapım ekleri ile bilgiler de mevcuttur. Örneğin, Tietze, sözlükteki bazı sözcüklerin yapım ekli biçimlerini açıklamıştır. Tietze, sözlükte örnek cümleleri Modern Türkçeye ait çok sayıda kaynağı tarayarak seçmiş, gerekli gördüğü yerlerde Clauson'un sözlüğü başta olmak üzere diğer etimolojik sözlüklere başvurmadan kaçınmamıştır (Güner 2006: 80).

1. Örnek

ağrı I b.m. (sancı) < ET. *ağrı*ğ a.m. Clauson 1972 s. 90. * *Başıma ağrılar yürüdü.* (İsmail Galip 1932ed s. 19). 'doğum sancısı': * *Ağrısı tutmuş Çingene karısı gibi koltuğunda destekle ne duruyorsun karşında?* (H. R. Gürpınar 1940 s. 28). Bu isim kökü, fiil kökü olarak da kullanılmış (b. *ağrı*-). Tk.'ye uymayan bu gelişmenin sebebi için b. *acı* AD.

ağrı II 'doğru, yönünde' < *anaru*'nun bir varyantı. * *Yokuşa ağrı çevir bakayım şu atının başını!* (M. Baler 1944 s. 227).

1. Sözcüğün bugün bilinen manada (b.m.) ilk anlamı verilmiştir.
2. Sözcüğün Eski Türkçeden (ET.) geldiği gösterilmiştir. Eski Türkçede de aynı manada (a.m.) kullanıldığı belirtilmiştir. Sir Gerard Clauson'un *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* sözlüğünün 90. sayfası (Clauson 1972 s. 90.) kaynak gösterilmiştir.
3. İsmail Galip'in *Eski Düşünler, İstanbul, 1932* (İsmail Galip 1932ed s. 19) ve Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Hayattan Sayfalar, İstanbul, 1940* (H. R. Gürpınar 1940 s. 28) romanlarından sözcükle ilgili örnek cümleler geçtikleri sayfa sayıları belirtilerek verilmiştir.
4. Bu isim kökünün eylem olarak da kullanıldığı belirtilmiş ve bunun için "ağrı-" madde başına bakılması gerektiği belirtilmiştir. Türkçeye (Tk.) uymayan bu gelişimin sebebi için "acı" madde başına toplu madde bakışı yapılması gerektiği belirtilmiştir.
5. Sözcüğün ikinci anlamı olarak Anadolu Türk diyalektlerindeki manası verilmiştir. Sözcüğün nereden geldiği (*anaru*) gösterilmiş ve Mahmut Baler'in *Baldan Damlalar, İstanbul, 1944* (M. Baler 1944 s. 227) adlı eserinden sözcükle ilgili olarak sayfa numarası belirtilerek örnek verilmiştir.

2. Örnek

cumhur/cümhür 'halk, umum, herkes' < Ar. *cumhūr* a.m. * *Şehzāde gelicek fağfur u ekâbir u cumhur duru geldiler, izzet êtdiler, oturdılar.* (Ferec 855/1451 v. 140a). İsviçre'nin kantonlarından bahsederken 18. asra ait bir metin İt. *repubblica* kelimesini *cumhūr* diye tercüme eder: * *Siviçeri dedikleri vilayet birkaç cumhurdan ibaret İtalyaya yakın bir böyücek vilayettir.* (C. C. Carbognano 1794 s. 679). *cumhur cemaat* 'topluluk', krş. *cümbür cemaat*. * *Elinizle yalnız kendinize veremediğiniz ölümü. Size armut piş ağzıma düş kabilinden cümhür cemaat temin edecek bir musibet!* (R. H. Karay 1939a s. 48).

1. Sözcüğün anlamı verilmiş ve Arapça (Ar.) aynı manadaki (a.m.) sözcükten Türkçeye geçtiği belirtilmiştir.
2. Bununla ilgili olarak Ferec'in *Ba'de Şidde, 855/1451* (Ferec 855/1451 v. 140a) adlı eserinden örnek bir cümle verilmiştir.
3. 18. yüzyıldan bir metinde sözcüğün İtalyancadan (İt.) nasıl tercüme edildiği anlatılmıştır.
4. *Cosimo Cómidas de Carbognano Constantinopolitano, Primi Principj della Grammatica Turca Ad Uso Dei Missionarj Apostolici di Constantinopoli, Roma, 1794* (C. C. Carbognano 1794 s. 679) adlı eserden sözcüğün kullanımıyla ilgili örnek bir cümle sayfa numarasıyla birlikte verilmiştir.
5. Sözcüğün ikileme içerisinde yer almış şekli, anlamı karşılaştırmalı (krş.) olarak verilmiştir.
6. Bu ikilemeyle ilgili olarak Refik Halid Karay'ın *Ago Paşanın Hatıratı, İstanbul, 1939* (R. H. Karay 1939a s. 48) adlı eserinden bir örnek, sayfa numarasıyla birlikte verilmiştir.

Andreas Tietze'nin *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı* adlı sözlüğünde madde başları Räsänen'in sözlüğünde olduğu gibi alfabetik sıralanmıştır. Bu düzen sözlüğü kullananlar için kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte sözcüklerin alıntı olup olmadıkları ve alıntı ise kökeninin hangi dil olduğu bilgisinin verilmesi alan araştırmaları için aydınlatıcı niteliktedir.

Ayrıca sözlükte tanım ve açıklamalar Türkçedir. Tietze, sözlüğün ön sözünde hedef kitlenin ana dili Türkçe olanlar veya Türkçeyi iyi düzeyde bilen Türkologlar olduğunu ifade etmiş, malzemesi Türkçe olan bir sözlüğün başka dille anlatılmasının yaratacağı zorluktan kaçınmak için sözlüğü Türkçe hazırladığını belirtmiştir.

Tietze, hazırladığı sözlükte Türkiye Türkçesine ağırlık vermiştir. Bu tercihi Durmuş (2017: 354), Tietze'nin kendi ifadelerinden yola çıkarak açıklamıştır. Buna göre Tietze, sözlükte sadece biçim ve anlam bakımından gelişiminde açıklanması gereken değişiklikler olacak sözcüklere yer vermiştir. Bu bağlamda az rastlanan ya da Türk dillerine ait olan bazı sözcükleri de edebî dile girip girmediğine göre değerlendirmiştir. Yine Tietze'nin kendi ifadesi ile sözlükteki madde başları "belirli bir zamanda, belirli bir bölgede, belirli bir kültürel ortamda kullanıldığı kanıtlanabilir, gerçekten var olan sözcükler"den seçilmiş ve bu ölçütlere uygun eserlerle bir veri tabanı oluşturulmuştur.

Tietze'nin sözlüğü ile ilgili en çok öne çıkan eleştiri kullanılan terminolojiyle alakalıdır. Sezer (2003), sözlükte kullanılan açıklayıcı gramer terminolojisinin çeşitli dillerden oluşmasının sorun teşkil ettiğini ifade etmiştir. Araştırmacıya göre, sözlükte İngilizce, Latince, Türkçe terimler birlikte yer almaktadır ve tabii sözcüklerle ilgili açıklamaların doğrudan Almanca verilmiş olması da bir sorun teşkil etmektedir.

2.6. Sözlerin Soyağacı-Sevan Nişanyan

Sevan Nişanyan'ın *Sözlerin Soyağacı* adlı sözlüğü 2002'de yayımlanmıştır. Nişanyan, günümüz Türkçesinde var olan on iki binden fazla sözcüğü eserine dâhil etmiştir ancak bu sözcükler arasında Türkçe kökenli olanları yok denecek kadar azdır. Türkçe kökenli olanlarla ilgili açıklamalar da yetersiz kalmaktadır. Türkçe sözcüklerin kökeniyle ilgili bilinmezlik ifadelerinin çokluğu da sözlüğün bilimselliğine gölge düşürmektedir. Sevanyan'ın sözlüğü, özellikle bu hususta araştırmacılar tarafından ciddi biçimde eleştirilmiştir. Bununla birlikte yabancı dillerden alınmış sözcüklerin kökenleri, ulaşılabilen en eski yazılı kaynaklara kadar izlenmiştir. Ayrıca, sözlükte Türk

dillerinin Arapça, Farsça, İngilizce, Almanca, Fransızca gibi dillerden alıntıladığı çok sayıda sözcük bulunmakta, fakat Türkçeden başka dillere geçen sözcükler yer almamaktadır (Güner 2006: 80).

1. Örnek

dam¹ = *ET* *tām* kerpiç veya tuğla yapı (viii), kale, çatı (xi), ev (xiv)

- Eski bir İran dilinden alıntı düşünülebilir. Karş. *Ave dam*, *demāna* (ev, bina) < *HAvr.* Karş. *DAM*²

1. Sözcüğün Eski Türkçedeki (*ET*) yazımı ve anlamı verilmiş ve en erken yazılı örneğin 8. yüzyıl (viii) olduğu belirtilmiştir.
2. Sözcüğün diğer anlamları verilmiş ve bunlara dair en erken yazılı örneğin 11. yüzyıl (xi) olduğu belirtilmiştir.
3. Sözcüğün bir diğer anlamı verilmiş ve buna dair en erken yazılı örneğin 14. yüzyıl (xiv) olduğu belirtilmiştir.
4. Yazar tarafından sözcüğün nereden alıntı olabileceğine dair bir not düşünülmüştür.
5. Sözcüğün Avestan (*Ave*) karşılığı anlamıyla birlikte verilmiş ve bunun Hint Avrupa (*HAvr.*) anadilindeki karşılığında alındığı belirtilmiştir. Bunun için sözcüğün ikinci anlamına işaret edilmiştir.

dam² ~ *Fr* *dame* hanımefendi, bayan ~ *Lat* *domina* [f.] ev sahibesi < *domus* ev, hane ~ *HAvr*
* *dom-os* < **dem-* ev

1. Sözcüğün Fransızcadan (*Fr*) alıntı olduğu belirtilmiş ve yazımı ile anlamı verilmiştir.
2. Bunun da Latince'deki (*Lat*) kullanıma benzer (~) olduğu gösterilmiş ve Latince yazımı verilmiştir. Latince sözcüğün dişil (f.) olduğu belirtilmiş ve anlamı verilmiştir.
3. Latince sözcüğün türediği sözcük anlamıyla birlikte verilmiş ve bunun Hint Avrupa (*HAvr.*) anadilindeki kullanıma benzer (~) olduğu gösterilmiştir.
4. Sözcüğün Hint Avrupa anadilindeki şekli ve bunun da türediği sözcük ve anlamı verilmiştir.

2. Örnek

tara[mak] = *ET* *tāramak* (xi) saç taramak

Karş. *Fa* *tār* (saç, tel) = *Ave* *tathra-* (tel). Eski bir İran dilinden alıntı düşünülebilir.

ET *tara-* : TARA-, TARAK

Fa *tār*: SİTAR, TARUMAR

1. Sözcüğün Eski Türkçedeki (*ET*) şekliyle eşdeğer olduğu, aynı dilde olan kelimenin farklı bir yazımı olduğu gösterilmiş ve buna dair en erken yazılı örneğin 11. yüzyıl (xi) olduğu belirtilmiştir. Ayrıca sözcüğün anlamı verilmiştir.
2. Sözcüğün Farsça (*Fa*) karşılığı (Karş.) ve anlamı verilmiş, bunun da Avestan (*Ave*) şekliyle eşdeğer olduğu belirtilmiştir. Buraya yazar tarafından sözcüğün nereden alıntı olduğuna dair bir not düşünülmüştür.
3. Eski Türkçede (*ET*) sözcüğün kökünden türetilmiş kelimeler verilmiştir.

4. Farsçada (*Fa*) sözcüğün kökünden türetilmiş kelimeler verilmiştir.

Sevan Nişanyan'ın Sözlerin Soyağacı sözlüğü etimolojik bakımdan yetersiz olarak nitelenebilir. Ayrıca, Sevanyan, pek çok araştırmacı tarafından konuya taraflı yaklaştığı ve bilimsellikten uzaklaştığı düşüncesiyle eleştirilmiştir (Gülensoy 2007: 9).

2.7. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü-Tuncer Gülensoy

Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eseri, elbette uzun yıllara dayanan bir birikimin ve tecrübenin sonucudur. Bunun yanında Gülensoy, yayımlanmış bazı köken bilgisi sözlüklerinin de kendisini bir sözlük yazmaya sevk ettiğini ifade etmiştir. Araştırmacı, sözlüğünün ön sözünde Nişanyan'ın "Çağdaş Türkçenin sözcük hazinesi içinde dar anlamda Türkî unsurun payı %15 veya %20'yi aşmaz." sözlerinin kendisini bu alanda çalışmaya ittiğini ifade etmiştir. Gülensoy, kendi tabiriyle "Türkçenin varlığını, güzelliğini ve kirlenmemiş biçimini öğretmek" için bu sözlüğü kaleme almıştır. Sevanyan'ın sözlüğüyle birlikte Eren'in sözlüğündeki bazı eksikler de Gülensoy'u bu çalışmayı yapmaya yönlendirmiştir. Gülensoy, Eren'in sözlüğünün "kendisini ve Türkolog meslektaşlarını oldukça rahatsız ve huzursuz ettiğini" de sözlerine eklemiştir (Gülensoy 2007: 9).

Gülensoy, sözlüğünde Türkçe kökenli kabul ettiği ve Türkiye Türkçesinin ağızlarında yer alan tüm söz varlığına yer vermiştir. Ayrıca sözcüklerin köken bilgisini, biçimsel ve anlamsal değişimlerini verirken pek çok tarihî Türk diline ve kimi zaman da Moğolcaya başvurmuştur.

Madde başlarında öncelikle sözcüğün anlamı daha sonra koyu harflerle köken bilgisi verilmiştir. Sözcüğün tarihi Türk lehçelerindeki şeklinin aynı olduğunu göstermek için "=", Eski Türkçedeki biçimini göstermek için "<" işaretini kullanmıştır. Ayrıca sözcük alıntı ise "alıntılanan dil < sözcük" biçiminde bu bilgiyi de vermiştir.

Gülensoy, sözcüklerin etimolojisini verirken bir sıra izlemiştir. Sözcüğün tarihî lehçelerdeki, Anadolu ağızlarındaki ve diğer lehçelerdeki biçimlerini sırasıyla göstermiştir. Varsa Moğolcadaki dengi ve diğer dillerdeki biçimlerine de yer verilmiştir. Sözlükte Türkçeden Zaza ve Kuman ağızlarına geçen sözcükler de çokça yer almaktadır (Ercilasun 2008: 137). Sözlüğün en dikkat çekici taraflarından biri bazı maddelerdeki "YANLIŞTIR" uyarısıdır. Gülensoy, bu uyarılarla sözcükle ilgili önceki köken bilgisi denemelerini vermiş, daha sonra bunun neden yanlış olduğunun açıklamasını yapmıştır.

Ercilasun (2008: 139), Gülensoy'un sözlüğündeki bazı sözcüklerin kökenleriyle ilgili farklı önerilerde bulunmuş ve Gülensoy'un eserini tek bir yönden eleştirmiştir. Ercilasun'a göre, yabancı sözcükler için Türkçeye benzer köken bilgisi açıklamaları yapılmaya çalışılması doğru değildir ancak araştırmacı burada Gülensoy'un yaptığı etimolojiyi değil, tercih ettiği köken bilgisi yöntemini eleştirdiğini de vurgulamıştır.

1. Örnek

bak- ['Bakışı bir şeyin üzerine çevirmek'

= OT. *bak-* (DLT)

< **ba-k-*

Çağ.: *bakız-* 'baktır-'

GT.: *bakıt-, baktur-*

TT.: BAK-(AÇ/AN/KANAK/I/ICI/ICILIK/ILMA/IL-/IM/
IMCI/IMLI/IMLIK/IMSIZ/IM/SIZLIK/INCAK/
IŞ/IŞIK/IŞIM/IŞIMLI/IŞIMSIZ/IŞMA/IŞ-)

An.ağl.: *bakımcı, bahıcı, bahımcı, bakıcı* ‘falcı’ (DS.II, 492) < *bak-(i)mcı/ıcı*

~ bâx(-ım) (Ker.) ‘bakayım, bakıyorum ki’ (KrTS, 81)
bakız- (Özb.)

1. Sözcüğün anlamı verilmiştir.
2. Sözcüğün Orta Türkçedeki (OT.) şekli Divanü Lügati’t-Türk’e (DLT) dayandırılarak verilmiştir.
3. Sözcüğün hangi kökten türediği ve aldığı ek gösterilmiştir.
4. Sözcüğün Çağatayca (Çağ.) ve genel Türkçedeki (GT.) ek almış şekilleri ve anlamı verilmiştir.
5. Sözcüğün Türkiye Türkçesinde (TT.) değişik türevlerini oluşturan ekler verilmiştir.
6. Sözcüğün Anadolu ağızlarındaki (An.ağl.) türevleri anlamıyla birlikte Derleme Sözlüğü’ne (DS) dayandırılarak verilmiştir. Bu türevlerin ek kök ayrımı yapılmıştır.
7. Sözcüğün Türk lehçelerinden Kerkük Türkçesindeki (Ker.) yazımı ve anlamı Kerkük Türkçesi Sözlüğü’ne (KrTS) dayandırılarak verilmiştir.
8. Sözcüğün Özbekçedeki (Özb.) ekli şekli verilmiştir.

2. Örnek

adaş ‘Adaş, adları aynı’

= OT. *ādaş, adaş* ‘eş, arkadaş’ (DLT). Bugünkü Türk şivelerinde *ayaş* biçimindedir.

IM., Kırg. *ayaş* ‘arkadaş’

Uyg. *adaş*

Yak. *atas* < *adaş < *adaş

[NOT: *ād+daş* (< **āt+daş* ‘adları bir’)] dan GELMEZ.

Trkm. *ātdaş*; Kırg. *attaş*; CC., Çağ. *ataş*; Tuva *attaş*

~ Uyg. Br. *ādhas*

Doerfer: *adaş* ‘arkadaş, yoldaş’ < **āt+daş* ‘adları bir’

M. Erdal, OTWF 1991 I, 119-120 (Doerfer’in görüşünü kabul eder.)

***

T. Tekin, 1994, 252, no. 17; Mak. II, 375: ET. *adaş* sözcüğü *ātdaş*’tan gelse idi *ayaş* gelişmesi olmazdı.)

J. Deny: < *ad+eş*

Krş. *ayaş* (IM)

ayaş (Kırg.)

atas (Yak.) (< *adaş*)

atastas ‘arkadaş olmak’

An. ağl.: *adaş, adeş* ‘dost, arkadaş; kardeş’ (DS. I, 64); ‘adı bir’ (s. 65); *adaş* ‘kardeş, kardeş edinilmiş kişi’ (TMES, 30)

~ *atas* (Yak.)

~ Moğ. *adali* ~ Tung. *adali*:

[Gerek ses, gerekse anlam bakımından Tü. *adaş*'a denk ve uygun düşer.] (T. Tekin, Mak. II, 69)

1. Sözcüğün anlamı verilmiştir.
2. Sözcüğün Türk lehçelerindeki eş anlamlıları verilmiştir. Burada Orta Türkçedeki (OT.) şekli ve anlamı Divanü Lügati't-Türk'e (DLT) dayandırılarak verilmiştir. Ayrıca sözcüğün Kırgızca (Kırg.), Uygurca (Uyg.), Yakutçadaki (Yak.) şekli gösterilmiştir. Yakutçadaki şeklinin kökeni de belirtilmiştir.
3. Sözcüğün türediği kök ve aldığı ek verilmiş ancak bunun yanlış bir bilgi olduğu ifade edilmiştir. Sözcüğün Türkmence (Trkm.), Kırgızca (Kırg.), Codex Cumanicus (CC.), Çağatayca (Çağ.) ve Tuvacadaki (Tuva) şekilleri verilmiştir. Ayrıca sözcüğün Uygurca (Uyg.) Brahmi (Br.) metinlerindeki şekli belirtilmiştir.
4. Sözcüğün Doerfer'e göre yazımı, anlamı ve nasıl türetildiği açıklanmıştır. Ayrıca M. Erdal'ın Old Turkic Word Formation (OTWF) adlı eserinde Doerfer'in görüşüne katıldığı ifade edilmiştir.
5. Talat Tekin'in ise Doerfer'in görüşüne katılmadığı gerekçesiyle birlikte verilmiştir.
6. J. Deny'nin sözcükle ilgili ek ve kök kabulü belirtilmiştir.
7. Sözcüğün Kırgızca (Kırg.), Yakutçadaki (Yak.) kullanımı ve anlamı verilmiştir.
8. Sözcüğün Anadolu ağızlarındaki (An. ağı.) şekli anlamlarıyla birlikte Derleme Sözlüğü (DS.) ve Trabzon-Maçka Köken Bilgisi Sözlüğü'ne (TMES) dayandırılarak verilmiştir.
9. Sözcüğün Yakutçadaki (Yak.) biçimi verilmiştir.
10. Sözcüğün Moğolca (Moğ.) ve Tunguzcadaki (Tung.) farklı biçimleri verilmiştir.
11. Sözcüğün Talat Tekin'e dayandırarak Türkçe (Tü.) hangi sözcüğe denk düştüğü belirtilmiştir.

Tuncer Gülensoy'un *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı sözlüğünde madde başları alfabetik sıralanmıştır. Bu düzen kullanıcılar için kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte sözcüklerin alıntı olup olmadıkları, alıntı ise kökeninin hangi dile bağlandığı, tarihî ve modern Türk dillerindeki biçimsel ve anlamsal bakımından gelişim ve değişimleri gibi pek çok hususta bilgi verilmiştir. Bu bilgiler oldukça kapsamlı kaynaklardaki verilere dayandırılmıştır. Gülensoy'un sözlüğüyle ilgili tek eleştiri yabancı sözcüklerin etimolojisini yaparken kullandığı yöntemdir.

3. DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada incelenen sözlüklerden yola çıkarak, ilk göze çarpan hususun köken bilgisi sözlüklerinin kullanıcılar açısından bazı kullanım zorlukları içermeleri olduğu söylenebilir. Örneğin Clauson'un sözlüğünün alfabetik bir sıralama izlememesi özellikle sözlüğü ilk kez kullananlar açısından zorluk teşkil etmektedir. Sözlüklerdeki kısaltmaların çokluğu, bazılarında yanlışlıklar olması ya da kimi kısaltmaların verilen listelerde yer almaması da bu zorluklara eklenebilir.

Eyuboğlu ve Nişanyan'ın sözlüklerinde olduğu gibi bazı sözlüklerde sözcüklerin kökenlerine dair yeterli ve tatmin edici bilgilerin bulunmaması, sözcüklerin Türk dillerindeki kullanımının yeterli ölçüde yer almaması da bu çalışmada karşılaşılan sorunlardandır. Ayrıca Clauson'un sözlüğünde olduğu gibi, sözlük yazarının kendi inisiyatifiyle Türkçeleşmediğini kabul ettiği sözcükleri eserine dâhil etmemesi kapsam bakımından daralmaya sebep olmuştur.

Bununla birlikte sözlüklerin dili, imlâsı ve sözlüklerde kullanılan terimler de çeşitli zorluklara yol açmaktadır. Clauson'un sözlüğünün İngilizce olması, ana dili Türkçe olan kullanıcılar açısından bir sorundur. Ayrıca terimler konusunda bir birlik bulunmayışı, hatta Tietze'nin sözlüğündeki gibi, tek bir sözlükte aynı kavram için farklı dillerden terimlerin kullanılması karışıklığa sebep olmaktadır.

Son olarak Nişanyan'a yapılan eleştirilerden yola çıkarak, bir köken bilgisi sözlüğü kaleme alınırken öznel veya taraflı bir yaklaşımdan uzak durulması gerekmektedir. Tüm bu tespitlerden yola çıkıldığında bir köken bilgisi sözlüğünde bulunması gereken son derece önemli özellikler olduğu görülmüştür. Bu tespit ve öneriler şu şekilde sıralanabilir:

1. Bir köken bilgisi sözlüğünde, dilin söz varlığını oluşturan tüm unsurlara ve bunların kökenlerine tarafsız olarak yaklaşılmalıdır.

2. Bu söz varlığını tespit etmek için öncelikle sözlüğün kapsam alanı belirlenmelidir. Bundan sonra, kapsam alanını dâhilinde mümkün olan bütün kaynaklar gözden geçirilmeli ve sözlük elde edilen veriler ışığında oluşturulmalıdır. Böyle bir çalışma, elbette büyük bir çaba ve uzun zaman gerektirir. Bu sebeple, birden çok araştırmacıdan oluşan çalışma grupları oluşturulması önerilebilir. Bu araştırmacıların farklı alan uzmanları olmaları da sözlüğün güvenilirliğini sağlamak bakımından önemlidir.

3. Bir köken bilgisi sözlüğü yalnızca Türkçe kökenli sözcüklere değil, yabancı dillerden Türkçeye giren sözcüklere de yer vermelidir. Dil, organik bir yapıdır ve gelişen teknolojiyle birlikte alıntı sözcükler çok kısa sürede dile girebilmekte yahut dilden düşebilmektedir. Bu sebeple, güncel sözlüklerde olduğu gibi etimolojik sözlüklerinin de zaman içerisinde güncellenmesi gerektiği, dilden düşen sözcükler varsa bunların belirtilmesi gerektiği unutulmamalıdır.

4. Sözlükteki bir sözcüğün kökeni ile ilgili görüş bildirirken veya öneri ortaya atarken, bunların Türkçenin ses, şekil ve anlam bilgisi ölçütlerine uygun olması gerektiği akılda tutulmalıdır. Bunun yanında Türkçenin tarihî gelişimini de göz önünde tutmak gerekmektedir.

5. Sözlüğün kullanımının kolay olması ve alan uzmanları dışında her kesimden kullanıcıya hitap edebilmesi için madde başları alfabetik olarak dizilmelidir.

6. Bir köken bilgisi sözlüğünde kısaltmaların ve bibliyografyanın yer alması kaçınılmazdır. Ancak bu listeler titizlikle, hiçbir yanlışlığa ya da eksikliğe yer vermeyecek şekilde hazırlanmalıdır.

7. Köken bilgisi sözlüklerinde bir terim birliğinin olmaması ciddi bir sorun oluşturmaktadır. Bu bağlamda, terim sözlükleri gözden geçirilerek veya araştırmacıların önerileri göz önüne alınarak bir terim birliği sağlanması yoluna gidilebilir.

4. SONUÇ

Bir köken bilgisi sözlüğü meydana getirmek için söz konusu dilin ulaşılabilen ilk kaynaklarından başlanarak tüm kaynaklarının kronolojik olarak taranması ve sözlüğü oluşturacak dil malzemesinin tespit edilmesi gerekmektedir. Bu dil malzemesi ne kadar kapsamlı olursa sözlüğün güvenilirliği o kadar yüksek olacaktır. Elde edilen veriler akraba diller ve o dili konuşan toplumun tarihi süreçte etkileşimde bulunduğu diğer diller ile karşılaştırılmalıdır. Bunlar yapılırken,

elbette toplumun sosyal, siyasi, ekonomik vb. yapısının göz önünde bulundurulması da gerekmektedir. Bununla birlikte, verilerin sadece biçimsel değil, anlamsal özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Zira sözcüklerin zaman içinde uğradıkları anlam değişikliklerinin belirlenmesi de köken saptamasında büyük önem arz etmektedir.

Bunların yanında, bir köken bilgisi sözlüğü hazırlanırken kullanıcıların istek ve ihtiyaçları da göz ardı edilmemelidir. Sözlüğün, kullanıcının işini kolaylaştıracak bir yöntemle kaleme alınması önemlidir. Örneğin, sözlükte madde başlarının alfabetik sıralanması; kısaltmalar listesi ve bibliyografyanın özenle hazırlanması, eksiksiz olması kullanıcı için kolaylık sağlayan hususlardır.

Kaynaklar

- Aydın, Erhan (2009). S. Gerard Clauson'un Etimolojik Sözlüğünde Yenisey Yazıtlarıyla İlgili Veriler. *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları 4/4 (Sözlük Özel Sayısı-Dr. Yücel Dağlı Anısına)*, s. 93-118.
- Başkan, Özcan (1978). Dil Çalışmalarında Köken bilgisiyne da Köken Bilgisi. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 319, s. 314-320.
- Clauson, Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
- Doerfer, Gerhard (1984). Türkçenin İdeal Bir Etimolojik Sözlüğünün Nasıl Olması Gerektiği Hakkında Düşünceler. *Türk Dili*, s. 392-393.
- Durmuş, Mustafa (2017). Andreas Tietze (2017). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Cilt 1-4. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları. *bilig*, S: 83, s. 351-357.
- Ercilasun, A. Bican (2008). Tuncer Gülensoy Köken Bilgisi Sözlüğü. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2, s. 137-139.
- Eren, Hasan (1988). Değerlendirmeler: İsmet Zeki Eyuboğlu: Türk Dilinin Köken Bilgisi Sözlüğü. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 443, s. 272-291.
- Eren, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basım Evi.
- Eren, Hasan (2005). Yeni Bir Etimolojik Sözlük. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 637, s. 15-33.
- Eyuboğlu, İsmet Zeki (2004). *Türk Dilinin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Galip, Güner (2006). Türkiye'de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi. *Journal of Turkish Studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları, Orhan Okay Armağanı-II, 30/II*, s. 77-93.
- Gülensoy, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2007). Türkiye'de Etimolojik Sözlük ve Sözcük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 55 (2007/2), s. 35-66.
- Kabataş, Orhan (2000). Değerlendirmeler: Hasan Eren: Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 585, s. 297-300.
- Nişanyan, Sevan (2003). *Sözlerin Soyağacı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Ölmez, Mehmet (1994). Türk Dillerinin Sözlükleri ve Türk Sözlükçülüğü. *Dil Derneği Yayınları*, s. 88-100.

- Ölmez, Mehmet (1998). Köken Bilgisi Sözlükleri. *Kebikeç Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6, s. 175-184.
- Ölmez, Mehmet (2019). Etimoloji Sözlükleri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme, Tanımı ve r-'li Yabancı Kelimelerin Türkçeye Giriş Yolları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, Cilt: 59, Sayı: 1, s. 119-130.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen*. Helsinki.
- Sezer, Engin (2003). Tietze'nin Büyük Eseri: Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı. <http://www.bilkent.edu.tr/~kanat/k1302.html>
- Tekin, Talat (1997). *Türkoloji Eleştirileri*, Ankara: Simurg Yayınları.
- Tietze, Andreas (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları.
- www.tuba.gov.tr/tr/programlar-ve-projeler/akademi-projeleri/tarihi-ve-etimolojik-turkiye-turkcesi-lugati-projesi-1
- Yakın, Aziz (1997). Köken Bilgisi Sözlükleri", *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 542 (140-150).
- Yılmaz, Emine (2007). Kökenbilim Sözlüğü ve Türkçenin Kökenbilim Sözlükleri. *Mustafa İsen Armağanı*, Ankara: Grafiker Yayınları.